

of arrest and reference by Moscow power. Main attention is pay to the Siberian period of Mnogogrishnyi's life. Author traced military-political activity of exhetman in Zabaikallya, for example, organization of defensive of region from the attacks of mongols. An author also analyses information about the last years of life and Mnogogrishnyi's burial-place.

Key words: Demyan Mnogogrishnyi, hetman, arrest, reference, defensive of Irkutsk, mongols, Selenginskiy prison, Spasskaya church.

Сергей Сегеда

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ПОДОПЛЕКА ПОЛИТИЧЕСКИЙ РЕПРЕССИЙ
В УКРАИНЕ: СИБИРСКАЯ ЭПОПЕЯ ГЕТМАНА ДЕМЬЯНА
МНОГОГРИШНОГО (ИГНАТОВИЧА)**

В статье охарактеризована деятельность гетмана Левобережной Украины Демьяна Многогришного. Очерчено исторические условия избрания его на гетманство, особенности стиля управления, обстоятельства ареста и ссылки московской властью. Главное внимание уделено сибирскому периоду жизни Многогришного. Прослежена военно-политическая деятельность прежнего гетмана в Забайкалье, в частности организация обороны края от нападений монголов. Автор также анализирует сведения о последних годах жизни и месте захоронения Многогришного.

Ключевые слова: Демьян Многогришний, гетман, арест, ссылка, оборона Иркутска, монголы, Селенгинский острог, Спасская церковь.

Отримано: 19.05.2016.

УДК 94(477.4)«18/19»:262.1

Ігор Опря, Богдана Опря
(Кам'янець-Подільський)

**ВЗАЄМИНИ В СЕРЕДОВИЩІ ПРАВОСЛАВНОГО
ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
(на матеріалах Правобережної України)**

У статті досліджено різноманітні аспекти взаємин у середовищі православного духовенства у Правобережній Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., виявлено прояви конфліктних ситуацій та з'ясовано їх причини.

Ключові слова: духовенство, стосунки, суперечки.

Православне парафіяльне духовенство займало важливе місце у соціальній структурі суспільства Російської імперії, а авторитет духовенства значною мірою залежав від стосунків, які складалися всередині цієї верстви. Проте взаємини церковно-та священнослужителів майже не досліджувалися у працях істориків церкви. Лише окремі аспекти даної проблеми були відображені у роботах Т.А. Бернштам¹, Т.Г. Леонтьєвої², Б.М. Міронова³, С.В. Римського⁴, В.А. Федорова⁵, однак вона потребує подальшого вивчення.

На стосунки всередині церковного причту значною мірою впливала система організації православної церкви. Усе духовенство поділялося на «верхи» і «низи». До «верхів» належали єпископ та благочинний. Саме від них залежала доля пересічного клірика. У межах своєї парафії єпископ володів адміністративною, судовою і господарською владою над підконтрольним йому духовенством. Керуючись своїми уподобаннями, єпископ міг призначити священника у багату чи бідну парафію, міг заборонити священнослужіння, а міг і позбавити сану⁶. Причому, подібні рішення не завжди ухвалювалися на основі об'єктивних чинників. При вирішенні кадрового питання зустрічалися такі явища як хабарництво та nepотизм⁷. Іншою особою, від якої залежали члени причту, був благочинний. Він призначався єпархіальним архієреєм з числа священнослужителів для нагляду за духовенством округу. Благочинним доручалася цензура та оцінка проповідей, підтримка на належному рівні моральних якостей кліру та пастви. Щорічно благочинний представляв єпархіальному архієрею звіти та доповідав про стан парафій свого округу. У цих звітах обов'язково подавалася інформація про парафіяльне сільське духовенство із зауваженнями та схвальними відгуками стосовно кожного члену причту⁸.

Нерідко церковне керівництво зверхню ставилося до рядових кліриків, скептично сприймало їх побутові труднощі, суворо і не завжди справедливо карало їх за службові порушення. Як згадував пізніше протопресвітер Г. Шавельський, прикладів зневажливого та необ'єктивного ставлення церковного керівництва до духовенства налічувалося тисячі⁹. Особливо діставалося найбільш беззахисним сільським священикам. На посади в міські парафії випадкові люди, як правило, не потрапляли. Відповідно, тероризуючи навіть рядового міського настоятеля, можна було ненароком зачепити його покровителя¹⁰. Сільські священнослужителі часто зазнавали несправедливих утисків з боку благочинних, проте довести свою правоту у суперечках з останніми практично не мали шансів¹¹. У свою чергу, вони відігравалися на підлеглих їм дияконах і псаломщиках. Оскільки на зборах благочинних їх голоси рахувалися не повною одиницею, то жартома дияконів називали «півлюдиною», а псаломщиків – «чвертьлюдиною»¹². Єдиний церковник, з яким рахувалися священики, був церковний староста, що зумовлювалося його широкими повноваженнями. Староста вибирався серед поважних і благочестивих парафіян на 3 роки за згодою причту і затверджувався єпархіальним архієреєм. Він виступав гарантом цілісності церковного майна, вів фінансову документацію, контролював будівництво житла для причту, відповідав за зберігання грошей від продажу свічок, кружкових зборів, добровільних пожертвувань¹³. Відповідно до таких повноважень у церковні старости як правило обиралися енергійні, ініціативні особи, які, вболіваючи за церкву та її майно, не боялися відстоювати свою позицію¹⁴. Слабодухий пастир чи той, що полюбляв випити, траплялося, опинявся в руках церковного старости. Нерідкістю ставали й взаємні звинувачення¹⁵,

конфлікти між настоятелем і церковним старостою на фінансовій основі. Так, у 1905 р. Київська консисторія розглядала справу за скаргою церковного старости с. Родівановки Чигиринського повіту А. Лисенка про різні проступки фінансового характеру священика О. Ткачука. Після розгляду справи консисторія ухвалила рішення про усунення з посади церковного старости А. Лисенка за його вороже та упереджене ставлення до священика¹⁶. У джерелах міститься інформація, що, у випадку подібних конфліктів, епархіальне керівництво частіше ставало на сторону священнослужителів, керуючись принципами корпоративності¹⁷.

За рекомендацією Св. Синоду про порядок розподілу прибутків церковними причтами священику діставалася половина від суми спільних зборів, диякону половина від долі священика, а причетнику – половина від долі диякона. Тобто загальні грошові надходження ділилися відповідно до пропорції: 2:1:0,5¹⁸. Проте нерідко і це співвідношення ігнорувалося, а священики самостійно розпоряджалися причтовими прибутками. Нерівномірність розподілу прибутків та їх невизначеність ставали постійним джерелом суперечок та незгод між членами причту¹⁹. Так, 16 жовтня 1914 р. псаломщик с. Уніна Радомишльського повіту написав скаргу на священика К. Кошицю, у якій він звинувачував пастиря у невідачі належної йому частини з плати за треби. 11 травня священик здійснив два вінчання, за що отримав 6 руб., а четверту частину від цієї суми псаломщику не дав²⁰. Аналогічне підґрунтя мав конфлікт, що виник у 1910 р. між псаломщиком с. Старі Петрівці Київського повіту А. Гаєвським та священиком того ж села М. Доміневим. Вони не змогли дійти згоди щодо поділу врожаю озимої пшениці та сіна²¹. В іншому випадку вже священик с. Красятин Радомишльського повіту І. Гришковський скаржився на поведінку псаломщика І. Левитського, який забрав собі 14 руб. 77 коп. кружкового збору, котрі йому не належали²².

Суперечки всередині причту не могли не зачіпати парафіян. Так, характерна скарга була написана селянином с. Танське Уманського повіту Н. Музикою на священика Ф. Клепацького. У ній повідомлялося, що 10 вересня 1908 р. Н. Музика, в якого помер син, приїхав просити священика і псаломщика на погребіння. Ф. Клепацький заявив, що не поїде однією підводою з псаломщиком. Селянину довелося їхати удруге за псаломщиком. Н. Музика зазначав, що подібні випадки траплялися в їхній парафії часто, через ворожнечу всередині церковного причту²³. Напружені стосунки склалися і в с. Синній Балтського повіту між священиком Вацкевичем та дияконом Кмитевичем. Свідками конфліктів між ними не раз виступали місцеві селяни²⁴. А в с. Якубовки Ольгопільського повіту ворожнеча між священиком Подольським та дияконом Шостаковським проявилася у тому, що останній постійно писав скарги на священика від імені селян. Коли консисторія виявила ці факти, диякона позбавили місця служіння²⁵.

Особлива гострота стосунків спостерігалась у тих парафіях, де працювало два священики²⁶. За правилами між ними робив-

ся розподіл обов'язків і кожен мав здійснювати треби та вести службу в церкві відповідно до черги по 7 днів. Але оскільки ні церкву, ні причт не можна було поділити на дві половини, то за рівноправності двох пастирів лише зрідка обходилося без суперечок про право першості розпоряджатися в церкві, в парафії, при здійсненні тієї чи іншої треби. У ці суперечки між ними залучалися не лише причетники, але й парафіяни²⁷.

Так, 4 липня 1909 р. благочинницькі збори першого округу Бердичівського повіту розглядали справу про конфлікт між двома священиками однієї церкви. Один із священиків, Н. Граціанський, 31 березня 1909 р. написав скаргу на священика П. Киселевича, котрий забрав собі кошти, зібрані ним, Н. Граціанським, в церковну кружку, доки П. Киселевич «нібито хворів». П. Киселевич заявив, що він хворів насправді. Благочинницькі збори прийняли рішення про відхилення скарги Н. Граціанського, а йому самому пояснили, що у збірному клірі неможливо з математичною точністю оцінити працю кожного члена причту. Якщо ж він буде думати тільки про свою вигоду, то йому не вижити у чисельному причті²⁸. Подібна суперечка розгорілася й у 1875 р. між священиками с. Янковець Летичівського повіту Ф. Волосевичем та І. Терлецьким з приводу розподілу врожаю з церковної землі²⁹. Напруженими були й стосунки між членами причту с. Корнілівка Канівського повіту у 1864 р.³⁰.

Особливо негативне враження на парафіян справляла незгода членів кліру під час богослужіння. «І то не так подано, і то не так зв'язано, – скаржився один зі священиків на шпальтах «Подільських єпархіальних відомостей». – А там глянеш – і кадила нема кому подати, зі свічкою нема кому йти, тому що папаямар пішов дзвонити і навмисно довго не повертається»³¹. Такі факти викликали засудження з боку парафіян та сприяли зниженню авторитету діячів православної церкви³². У доповідній записці київського губернатора до міністра внутрішніх справ від 18 жовтня 1875 р. повідомлялося, що парафіяльні священики м. Тального Уманського повіту І. Стрижевський і В. Марчевський під час літургії завели між собою сварку і сварилися самими непристойними словами у присутності народу так, що люди незважаючи на літургію, вийшли з церкви. Далі зазначалося, що з часу початку ворожнечі між ними парафіяни стали гірше відвідувати церкву та виявляли інтерес до штундизму³³. Пряма залежність поширення різних сектантських віровчень від конфліктів всередині православного церковного причту фіксувалася релігійними діячами та державними чиновниками неодноразово³⁴. Частина православних віруючих, обурених неналежною поведінкою окремих представників духовенства, в умовах поліконфесійності регіону переходила в католицизм. У 1906 р. у звіті волинський губернатор зазначав, що причиною посилення переходу населення в католицизм була втрата авторитету причту в очах віруючих³⁵. В іншому повідомленні вже генерал-губернатор вказував, що протистояти поширенню католицизму повинні місцеві парафіяльні священики, котрі мали бути зразком для своїх віруючих у першу чергу своєю бездоганною поведінкою у побуті³⁶.

Непросто складалися стосунки між священиком, який ішов в іншу парафію, та його наступником³⁷. Виникали суперечки й між новим священиком та родиною померлого пастиря, котра залишалася в своїй парафії. Так, від священика с. Капустине Звенигородського повіту П. Філіповича надійшла скарга на благочинного О. Гродзинського та вдову М. Постаवську. Клірик зазначав, що його переміщення у нову парафію налаштувало проти нього вдову М. Поставську, котра бажала, аби парафія залишилася за її донькою. Також він зіштовхнувся з недобррозичливим ставленням благочинного О. Гродзинського, близького родича вдови³⁸.

Інколи суперечки всередині причту набували затяжного характеру, тривали роками і супроводжувалися взаємними образами, звинуваченнями і скаргами, які направлялися у вищі церковні інстанції, аж до Св. Синоду. Активність духовенства у написанні подібних скарг була досить високою, про що свідчила відповідна негативна реакція на них духовних консисторій. До відома кліриків доводилося, що зі своїми скаргами (чітко сформульованими та обґрунтованими) потрібно звертатися не в Св. Синод чи до архієрея, а до благочинного, у компетенцію якого якраз і входило вирішення подібних суперечок. У пореформений період навіть з'являється така ланка в устрої церкви як благочинницькі ради, одним з важливих завдань яких стало вирішення «у душі братської згоди та примирення тих чи інших непорозумінь, що виникали між причтами та членами кліру благочинницького округу»³⁹.

Схильність парафіяльного духовенства до сутяжництва церковне керівництво пояснювало не лише «марнославленням» та «звичкою вступати у суперечки через дрібний матеріальний прибуток», а й такими незалежними від духовництва обставинами як нерозмежованість виділеної причтам землі, необхідність отримання винагороди за здійснення треб тощо⁴⁰.

Водночас у джерелах зафіксована й інформація про дружні та доброзичливі стосунки як усередині причту, так і між духовенством окремих парафій⁴¹. У досліджуваний період все ще зберігалася замкнутість духовного стану, священно- та церковнослужителі віддавали перевагу спілкуванню, укладали шлюби з представниками своєї соціальної верстви, а окремі непорозуміння між ними у більшості зумовлювалися об'єктивними обставинами.

Отже, стосунки між членами церковного причту нерідко залишалися напруженими. Суперечки, як правило, були зумовлені об'єктивними чинниками і виникали через матеріальні інтереси сторін, проте найчастіше характер цих інтересів був дріб'язковим. І хоча церковне керівництво неодноразово висловлювало своє негативне ставлення до ініціаторів конфліктів у церковному середовищі, подолати це явище так і не вдалося.

Примітки:

1. Бернштам Т.А. Приходская жизнь русской деревни : очерки по церковной этнографии / Т.А. Бернштам. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2005. – 416 с.

2. Леонтьева Т.Г. Вера и прогресс : православное сельское духовенство России во второй половине XIX – начале XX вв. / Т.Г. Леонтьева. – М. : Новый хронограф, 2002. – 272 с.; Леонтьева Т.Г. Жизнь и pereживания сельского священника (1861–1904 гг.) / Т.Г. Леонтьева // Социальная история. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – С. 34–56.
3. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) : в 2 т. / Б.Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2003. – Т. 1. – 548 с.
4. Римский С.В. Российская церковь в эпоху великих реформ (церковные реформы в России 1860–1870-х годов) / С.В. Римский. – М. : Крутицкое Патриаршее Подворье Общество любителей церковной истории, 1999. – 568 с.
5. Федоров В.А. Русская Православная Церковь и государство. Синодальный период. 1700–1917 / В.А. Федоров. – М. : Русская панорама, 2003. – 480 с.
6. Шавельский Г.И. Русская церковь перед революцией / Г.И. Шавельский. – М. : Алтос-медиа, 2005. – С. 168.
7. Римский С.В. Российская церковь в эпоху великих реформ... – С. 88.
8. Федоров В.А. Русская Православная Церковь и государство... – С. 21.
9. Шавельский Г.И. Русская церковь перед революцией... – С. 168.
10. Леонтьева Т.Г. Вера и прогресс... – С. 41.
11. Перевозников К. Почему молчит духовенство? / К. Перевозников // Церковная реформа : сборник статей духовной и светской периодической печати по вопросу о реформе, сост. И.В. Преображенский. – СПб. : Типография Э. Арнгольда, 1905. – С. 8.
12. Леонтьева Т.Г. Жил-был поп... / Т.Г. Леонтьева // Родина. – 1999. – № 11. – С. 43
13. Ненормальности в области церковного хозяйства // Подольские епархиальные ведомости. – 1898. – № 3-4. – С. 41;
14. Церковные причты и старосты // Монастырь. – 1909. – № 11-12. – С. 730.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 127, оп. 953, спр. 99, арк. 14, 19.
16. ЦДАК України, ф. 127, оп. 946, спр. 43, арк. 4.
17. Церковные причты и старосты // Монастырь. – 1909. – № 11-12. – С. 731.
18. Римский С.В. Российская церковь в эпоху великих реформ... – С. 116.
19. Из наблюдений над жизнью духовенства // Руководство для сельских пастырей. – 1903. – № 39. – С. 95.
20. ЦДАК України, ф. 127, оп. 951, спр. 245, арк. 3-3 зв.
21. ЦДАК України, ф. 127, оп. 949, спр. 133, арк. 7.
22. ЦДАК України, ф. 127, оп. 950, спр. 215, арк. 4-5.
23. ЦДАК України, ф. 127, оп. 1065, спр. 8, арк. 10 зв.
24. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф. 315, оп. 1, спр. 5800, арк. 11-12.
25. ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 5831, арк. 4-4 зв.
26. Наилучшая мера к благоустройству приходской жизни // Пастырский собеседник. – 1898. – № 6. – С. 89.
27. Ненормальные отношения младших священников к старшим в сельских двухклирных и многоклирных приходах и вредные последствия этих отношений // Руководство для сельских пастырей. – 1888. – № 28. – С. 335-337.

28. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1065, спр. 102, арк. 2-2 зв.
29. ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 10382, арк. 3-4 зв.
30. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 2, оп. 179, спр. 1170, арк. 3.
31. Миролюбие прятца // Подольские епархиальные ведомости. – 1898. – № 24. – С. 622.
32. Малинин П. Воспоминания о годах служения на последнем приходе / П. Малинин // Руководство для сельских пастырей. – 1903. – № 36. – С. 27.
33. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 54, спр. 306, арк. 1-1 зв.
34. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 950, спр. 238, арк. 4-4 зв.; ЦДІАК України, ф. 442, оп. 693, спр. 101, арк. 7-9, 11 зв.
35. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 637, спр. 389, арк. 6.
36. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 528, спр. 499, арк. 5-5 зв.
37. Отношения между священниками, оставляющими приход и поступающими на их место // Руководство для сельских пастырей. – 1889. – № 13. – С. 383-384.
38. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 948, спр. 143, арк. 5.
39. Церковь русская в 25-летнее царствование благочестивейшего государя императора // Киевские епархиальные ведомости. – 1880. – № 10-11. – С. 6.
40. Священник в камере мирового судьи // Подольские епархиальные ведомости. – 1898. – № 5. – С. 128; Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Г.М. Надтока. – К. : Знання, 1998. – С. 31.
41. Российский государственный архив в Санкт-Петербурге, ф. 796, оп. 442. – ед. хр. 2030. – л. 9-9 об.; Об улучшении быта духовенства // Киевские епархиальные ведомости. – 1863. – № 19. – С. 582.

Igor Oprya, Bohdana Oprya

**THE RELATIONSHIPS AMONG THE ORTHODOX PARISH CLERY
IN THE SECOND HALF OF XIXTH – EARLY XXTH CENTURY
(based on materials of the Right-Bank Ukraine)**

The authors of the article explored the various aspects of relationships among the Orthodox clergy in Right-Bank Ukraine in the second half of XIX – early XX century, found signs of conflict and determine their causes.

Key words: clergy, relationship, disputes.

Игорь Опря, Богдана Опря

**ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В СРЕДЕ ПРАВОСЛАВНОГО ПРИХОДСКОГО
ДУХОВЕНСТВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX вв.
(на материалах Правобережной Украины)**

В статье исследованы различные аспекты взаимоотношений в среде православного духовенства в Правобережной Украине во второй половине XIX – начале XX вв., обнаружены проявления конфликтных ситуаций и выяснено их причины.

Ключевые слова: духовенство, отношения, споры.

Отримано: 17.06.2016.